

РОЗДІЛ 3. ЕСТЕТИЧНІ ТА ЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПЕДАГОГ ЗАВЖДИ Й ПОВСЮДНО – УЧИТЕЛЬ, ПСИХОЛОГ, КУЛЬТУРОЛОГ, ВЧЕНИЙ

Унікальність педагогічної професії приховує відомий парадокс. З одного боку, вона належить до масових, широко затребуваних професій, а з іншого, характеризується надзвичайно складними вимогами до виконавця. І хоч професію педагога традиційно не включають до класу творчих професій, насправді обсяг таких дій, у яких від нього вимагається власна позиція, постановка і неординарне вирішення проблеми, вияв індивідуальності, здібність до імпровізації, готовність викликати враження, збудити в оточення особливі естетичні переживання й дії настільки великий, що зовсім не випадково педагога порівнюють з актором, менеджером, політиком, режисером і т.п. Адже педагогічна дія, будучи організаційним началом процесу творення людини як творчої особистості, не випадково включає в себе всі види людської творчості.

Педагогічна освіта не зводиться до традиційної «предметної підготовки». Становлення учителя – тривалий і складний процес професійної соціалізації, в якому він послідовно оволодіває предметними знаннями, комунікативним досвідом, смислоутворювальною діяльністю, послідовно піднімаючись до авторської педагогічної системи.

Педагог творить педагогічну реальність, орієнтуючись на цілісний образ цієї реальності, в якому втілено багато деталей конкретних педагогічних ситуацій, через які він вже проходив. Прямого перетворення теоретичних понять і принципів педагогіки в результативні дії педагога не відбувається. Цілісний образ педагогічної дії охоплює проблеми учителем на основі науки і практичного досвіду уявлення про дитину, про її здібності, про те, якими повинні бути: урок, знання учителя, дух школи, колеги, нарешті, він сам як учитель. Це цілісний, багатогранний та дуже індивідуальний (до ексклюзиву) образ і споріднює педагогічну дію з творчістю, з мистецтвом, й обмежує можливість створення педагогічної реальності засобами лише логіко-наукового знання, не дозволяє зведення процесу педагогічної освіти до спрощеної схеми нагромадження ЗУН-ів (знань, умінь, навичок).

Парадокс полягає в тому, що ведучи мову про вирішальне значення вчителя для будь-якого педагогічного успіху, ми не володіємо на даний момент концептуальними дослідженнями щодо присутності механізмів його впливу як особистості на особистість учня. Можна

лише передбачати, що особистість учителя відповідальна за ціннісно-смысловий компонент змісту освіти, за той моральний контекст, у якому відбувається засвоєння цього змісту. При цьому варто зазначити, що в педагогічних дослідженнях останніх років не звертається увага на індивідуальні рішення педагогів, на пошук ними своїх підходів, неординарних моделей учіння і виховання. Опис педагогічної реальності здійснюється переважно в поняттях освітніх програм, змісту, стандартів, технологій, критеріїв якості, тобто чітко окреслюється тенденція – замінити професіоналізм педагога деякими стандартами, схемами, щоб цю роботу міг виконати кожний, незалежно від того, в якій сфері і наскільки він сам освічений.

Намагання побудувати педагогічний процес на деяких «сцієнтистських», «об'єктивістських моделях» (стандартах, програмах), минаючи суб'єктивний світ педагога, вже довели свою безуспішність. Педагог у дійсності може об'єктивувати лише те, що в ньому закладено суб'єктивно. Педагогічний процес є розгортанням того, що у згорнутому вигляді існує у свідомості, у досвіді самого педагога. Відхід від досліджень педагога, його особистісної ролі у функціонуванні педагогічної реальності, означає, по суті, ігнорування цілісності педагогічного дослідження. Яку б серйозну й глибоку теорію ми не створювали (наприклад, теорію змісту й методів учіння чи теорію особистісно-розвивальної освіти), ми водночас повинні моделювати і уявлення про педагога, здатного цю теорію реалізувати. Немає педагогіки без педагога...

Серед першочергових завдань, спрямованих на посилення ролі освіти в соціально-економічному розвитку України, в багатьох концепціях і законах про освіту зазначається приведення змісту освіти, технологій учіння і методів оцінки якості освіти у відповідність до вимог суспільства. При цьому оновлення змісту освіти, розробка нового покоління стандартів напряду пов'язується з реалізацією компетентісного підходу, а отже, відповідною підготовкою вчителя до якісного виконання педагогічної дії. Звернення сучасної педагогіки до понять «компетентісний підхід», «ключові компетенції», «компетентність» і т. ін. пояснюється рядом причин. Серед них:

- суттєві зміни в суспільстві, прискорення темпів соціально-економічного розвитку зумовили пошук нової концепції освіти, що відображає ці зміни й зорієнтована на відтворення якостей особистості, затребуваних ХХІ століттям: мобільності, динаміки, конструктивності, професійної, соціальної, особистісно-побутової та ін. компетентностей;
- завдання модернізації загальної й професійної освіти, забезпечення її відповідності як потребам особистості, так і запитам суспільства вимагають принципово нового підходу до визначення його цілей, змісту й організації;

- розвиток процесів інформатизації призводить до того, що система професійної підготовки не здатна встигати за бурхливо зростаючим потоком інформації – необхідний принципово новий підхід до конструювання змісту педагогічної освіти, здатної стимулювати молодого педагога до постійного самовдосконалення, рефлексії якості своєї педагогічної дії, її самооцінки і корекції.

У зв'язку з цим професійна підготовка майбутнього вчителя повинна орієнтуватися на використання можливостей свого предмета для формування в суб'єкта не лише предметних, але й надпредметних, соціальних, комунікативних, когнітивних, інформативних компетентностей. Природно, що й сам учитель має володіти ними на достатньо високому рівні.

Таким чином, компетентнісний підхід до професійної освіти відповідає як соціальним очікуванням у сфері освіти, так і інтересам учасників освітнього процесу.

Розвиваючи вже існуючі в науці уявлення щодо розуміння сутності цього підходу, зазначимо, що під компетентісним підходом розуміється єдина система визначення цілей, відбору змісту, організаційного й технологічного забезпечення процесу підготовки вчителя на основі виокремлення спеціальних, загальних і ключових компетенцій, що гарантують високий рівень і результативність його професійно-педагогічної дії. Послугуючись цим визначенням, можна окреслити функції компетентісного підходу.

По-перше, цей підхід дозволяє більш точно визначити номенклатуру і логіку розвитку значущих у професійному плані педагогічних знань і вмінь, що відповідають сучасним поняттям «педагогічна культура», «педагогічна психологія», «психологічна педагогіка», «педагогічна майстерність».

По-друге, на його основі можна окреслити чіткі орієнтири в конструюванні змісту педагогічної освіти.

По-третє, виокремлення ключових, загальних і спеціальних компетенцій дозволяє розробити діагностично вивірену систему вимірів рівня професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя на всіх етапах його підготовки.

По-четверте, компетентісний підхід, що відображає уявлення про професіоналізм і ділову якість сучасного вчителя, зумовлює позитивний вплив на розвиток інноваційних процесів у системі педагогічної освіти.

До принципів компетентісного підходу можна віднести такі:

- діагностичність, тобто орієнтацію на досягнення діагностованого результату, що виявляється в поведінці і мисленні вчителя;

- комплексність, міждисциплінарність – урахування як інституційно-освітніх, так і зовнішніх факторів та впливів середовища;
- багатофункціональність – компетентність не може характеризуватися одним умінням, чи однією властивістю, вона є здатністю до вирішення сукупності задач.

Компетентнісний підхід можна розглядати не лише як засіб оновлення змісту педагогічної освіти, але й як механізм приведення його у відповідність із вимогами сучасності. Він вносить суттєві корективи в організацію підготовки вчителя, надає їй діяльнішого, практико-орієнтованого характеру. Важливого значення набуває цей підхід для розвитку системи додаткової педагогічної освіти в рамках університету, оскільки дозволяє вилучити другорядний матеріал, зосередивши увагу на формуванні професійно-педагогічної культури суб'єктів учіння.

У перспективі компетентнісний підхід дозволяє сформувати якісну модель вчителя, затребувану суб'єктами педагогічної освіти (студентами, педагогами), споживачами освітніх послуг (учнями, їхніми батьками) і сучасним суспільством. Таку модель можна віднести до соціально-особистісних, тобто таких, що задовольняють запити особистості, яка одержує педагогічну освіту, соціуму, що потребує компетентнісних педагогічних кадрів, і держави, здатної на цій основі забезпечити конкурентоспроможну освіту, що відповідає світовим стандартам.

Професійно-педагогічну компетентність вчителя можна визначити як:

- процесуально важливі якості, пов'язані з властивостями інтегральної індивідуальності педагога;
- здатність педагога перетворити спеціальність на засіб формування особистості учня з урахуванням обмежень, розпоряджень, вимог, у полі яких вона розвивається;
- працю вчителя, в якій на достатньо високому рівні здійснюється педагогічна дія, педагогічне спілкування, реалізується особистість вчителя, досягаються високі результати в учінні і вихованні школярів;
- знання і досвід, що уможливлюють професійне, грамотне вирішення питань учіння й виховання;
- сукупність професійно-педагогічних та професійно-психологічних компетентностей.

Під професійно-педагогічною компетентністю розуміється також сформована в процесі учіння і розвинена в ході професійної дії інтегративна якість педагога, утворена системою ключових, загальних і спеціальних компетенцій, які є сукупністю професійно значущих властивостей, що забезпечують успішну реалізацію педагогічної дії.

Професійна компетентність вчителя охоплює ряд компонентів:

- аксіологічний, що представляє загальнолюдські цінності, які обираються, обговорюються, критично оцінюються, привласнюються і стають складовими педагогічного досвіду;
- культуротворчий, що відображає різні культурні сфери, в яких відбувається життєдіяльність вчителя (академічна, оздоровча, креативна та ін.); загальнокультурні здібності, необхідні у професійній діяльності; цінності й традиції національної культури та процеси діяльності щодо їх збереження, відродження, відтворення;
- життєтворчий, що передбачає здатність до організації й проживання реальних подій, готовність до зміни й удосконалення побутових умов життя в існуючому мікро-соціумі;
- морально-естетичний, що розуміється як нагромадження досвіду: переживання і проживання емоційно і почуттєво насичених ситуацій, гуманної поведінки, організації актів милосердя, турботи про ближніх, терпимості й толерантності до інших людей, адекватної самооцінки;
- громадянський, що означає участь у суспільно корисних справах, вияв громадянського обов'язку, захист прав людини, становлення досвіду громадянської поведінки.

Базову складову педагогічної компетентності утворює система ключових (соціальна, комунікативна, загальнокультурна, когнітивна) і загальних (мовна, мовленнєва, валеологічна, екологічна та ін.) компетенцій. Однак їх недостатньо, щоб відтворити поліфункціональний характер педагогічної дії. Необхідно означити ряд додаткових професійно-педагогічних компетенцій:

- інформаційно-предметну й міжпредметну, психолого-педагогічну й науково-методичну. Вони забезпечуються не лише знаннями у сфері професійно-навчальних та суміжних дисциплін, у сфері вікової і загальної педагогіки, психології розвитку, часткової методики викладання, загальної педагогіки, але і вміннями реконструювати ці знання в зміст предмета, у формування необхідних наукових понять, у розуміння основних процесів і явищ у процесі учіння. При цьому вчитель повинен знати, які є загальні, міжпредметні, ключові компетенції і на якому рівні вони формуються в процесі вивчення його навчальної дисципліни;
- конструктивно-технологічну — знання про основні типи планування навчальної дії вчителя, сучасні технології учіння, уміння і здібності конструювання, реалізацію різних видів навчальної дії;
- операційно-педагогічну — знання і володіння педагогом специфічними технологіями, методами й прийомами учіння,

що забезпечують реалізацію освітнього процесу на високому професійно-педагогічному рівні з досягненням високої якості освіти;

- рефлексивно-педагогічну, пов'язану з вміннями вчителя критично оцінювати процес і результати своєї педагогічної дії та вносити в неї відповідні корективи;
- кваліметричну — вміння вчителя розробляти і використовувати на практиці найбільш об'єктивні, оптимальні засоби виміру навчальних досягнень учнів, орієнтовані не лише на контрольну, але й на навчальну, розвивальну, мотиваційно-стимулюючу, корекційну та інші функції;
- креативну, пов'язану з творчими процесами в педагогічній дії, здійснюваними часто-густо на інтуїтивному рівні. Креативна компетентність вчителя передбачає знання ним законів творчої педагогічної дії, вміння конструювати інноваційні форми учіння і виховання, вимірювати їх результативність, вносити необхідні корективи, здійснювати педагогічну інтерпретацію досягнутих результатів, виступати з доповідями, повідомленнями, брати участь в обміні досвідом і т. п.

Слушно зауважує один із перших талановитих теоретиків «філософії освіти» в Україні, полтавець С. Ф. Клепко у праці «Філософія освіти в європейському контексті», що «можливий шлях розв'язання проблеми компетенізації освіти — занурити її у ширший контекст інших «одиниць» результатів навчання, а саме культури, технології, знання, стратегій, метапрограм і фактів».

Глобальною метою особистісно орієнтованих компетентностей учителя у царині культури є спрямованість його педагогічної дії на формування і розвиток людини. Вибір цієї мети передбачає визначення такого образу культури, на який потрібно орієнтуватися, проєктуючи особистісно орієнтоване виховання. У культурному середовищі людина зростає, мужніє і стає справжнім творцем культури. Культурні смисли освіти й виховання стають її основними смислами. В якості основоположних цілей сучасного виховання людини культури, ядро якої складає свобода, гуманність, духовність, здатність до життєтворчості, є володіння нею: високим рівнем самосвідомості, почуттям власної гідності, самоповагою, незалежністю суджень, вміннями здійснювати вільний вибір змісту своєї життєдіяльності, лідній поведінки, способів свого саморозвитку.

Іван Зязюн,

*д-р філос. наук., проф., дійсний член НАПН України,
директор Ін-ту пед. освіти і освіти дорослих НАПН України*